

Ładomirski Andrzej, *Komunikacja doliną Strymonu w czasach rzymskich*, „Balcantica Posnaniensia. Acta et Studia” 1984, t. 1, s. 225–234.

<https://doi.org/10.14746/bp.1984.1.19>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/55696>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

KOMUNIKACJA DOLINĄ STRYMONU W CZASACH RZYMSKICH

ANDRZEJ ŁADOMIRSKI

Warunki naturalne w północno-zachodniej części Półwyspu Bałkańskiego nie ułatwiały komunikacji, bowiem skomplikowana sieć pasm górskich stwarzała często przeszkody nie do przebycia, czy to dla większych grup ludzi, czy też dla transportu kołowego. Z drugiej jednak strony taka rzeźba terenu pozwala na stosunkowo łatwe odtworzenie przypuszczalnej sieci dróg starożytnych, wyznaczają ją bowiem koryta rzek i przełęcze górskie, którymi również i dzisiaj przebiegają główne szlaki komunikacyjne. Doliny rzek wyznaczają również zasięg osadnictwa, które wprawdzie nierzadko wykraczało poza tereny przyzalewowe, sięgając dużej nieraz wysokości ponad poziom dolin, nigdy jednak nie dotyczyło to większych skupisk ludności.

W 1976 r. ukazał się kolejny tom *Tabula Imperii Romani*¹ obejmujący te właśnie tereny północno-zachodnich Bałkanów. Na załączonej doń mapie niezwykle plastycznie rysuje się to, co powiedziane zostało wyżej, stosunkowo rzadka sieć dróg starożytnych i ich bardzo mocne powiązanie z warunkami naturalnymi. Działy wodne i doliny rzek wyznaczają dwa tylko szlaki biegnące z północy na południe od doliny Dunaju do Morza Egejskiego, mianowicie drogę Viminatium — Naissus — Scupi — Thessalonica wyznaczoną przez rzeki Margus ze zlewiska Dunaju i Axios (dzis. Wardar) uchodzący do Morza Egejskiego, oraz drugą drogę Oescus — Serdica — Amphipolis biegnącą doliną i przełomem rzeki Oescus (dzis. Iskyr), dopływu Dunaju i doliną Strymonu (bułg. Struma) wpadającego do Zatoki Strymońskiej (dzis. Zatoka Orfańska) na Morzu Egejskim. Z mniejszą natomiast wyrazistością rysuje się przebieg szlaków o układzie równoleżnikowym, ale w tym przypadku z pomocą przychodzą źródła pisane. Mianowicie w źródłach tych doskonale poświadczona jest jedna z najważniejszych dróg na Półwyspie Bałkańskim, *via Egnatia* wiodąca z adriatyckich portów w Dyrrachium i Apollonii do Bizancjum (Konstantynopola) przez Tesalonikę². Dane itinerariów znalazły w tym przypadku liczne uzupełnienia i potwierdzenia archeologiczne w terenie³.

¹ *Tabula Imperii Romani*, K 34. Naissus, Dyrrachion — Scupi — Serdica — Thessalonike, Ljubljana 1976, (cyt. TIR).

² Patrz RE XII Suppl., 1666 n., gdzie pełna dokumentacja i bibliografia.

³ TIR, K 34, passim.

Wydaje się zatem prawdopodobne, że skoro sieć dróg była na tym rozległym terenie słabo rozwinięta, to naturalny szlak wzdłuż Strymonu musiał być używany, tym bardziej, że stanowi on najkrótsze połączenie centrum Tracji i miasta Serdika z zachodnią częścią wybrzeża Morza Egejskiego. Szlak jest nie tylko najkrótszy, ale także stosunkowo łatwy do przebycia, nie ma na nim bowiem do pokonania zbyt wielu przeszkód naturalnych. Jednakże to przekonanie nie znajduje pełnego potwierdzenia w źródłach i dlatego spotkać się można w literaturze przedmiotu z różnymi opiniami na temat drogi wzdłuż Strymonu⁴.

Strymon⁵ wypływa z gór Skomios (dzis. Witosza), których masyw opuszcza od strony zachodniej i płynie początkowo w tym kierunku torując sobie drogę w skomplikowanym węźle górskim Witoszy, Ljulinu, gór Włachińskich, Kraliszte i północno-zachodniej Riły, aby po kilkudziesięciu kilometrach pełnej meandrów i przełomów trasy (w sumie jednak stale w kierunku południowo-zachodnim) zmienić kierunek na południowo-wschodni w okolicach dzis. Kjustendiū (staroż. Pautalia). Po drodze zbiera Strymon liczne potoki i niewielkie rzeki, wśród nich prawobrzeżne Bistricę i Elesznicę i lewobrzeżny Dżerman. Od okolic wsi Koczerinowo, kilkanaście km na południe od miejscowości Stanke Dimitrow skierowuje Strymon swój bieg ku południowi i tak, drogą prawie prostą, z niewielkimi odchyleniami ku wschodowi, zwłaszcza w dolnym biegu, płynie aż do Zatoki Orfańskiej na Morzu Egejskim. W tej części (za Koczerinowem) dolina Strymonu przez długi czas jest wąska, ograniczają ją bowiem od wschodu potężne masywy gór Riły i Pirinu, od zachodu zaś planiny Włachińskiej, Ossogowskiej, Maleszewskiej i Ograżdenu. Rozszerza się ona wprawdzie w okolicach dzis. Błagojewgradu, czy Simitli, ale nie na tyle, by szlak wzdłuż gór stał się mniej widoczny. Dolina rzeki ulega szczególnemu przewężeniu, czy nawet wręcz zanikowi w tzw. Przełomie Kresneńskim, w którym na przestrzeni kilkunastu km piętrzą się ponad rzeką strome, często skaliste zbocza. Dopiero na południe od dzis. Sandanski dolina Strymonu lejkowato rozszerza się, zwłaszcza na zachodzie, przechodząc tam w dolinę Strumesznicy (Strumicy), największego dopływu Strumy, aby ulec kolejnemu przewężeniu na pograniczu dzis. Grecji i Bułgarii, w okolicach miejscowości Kuła, leżącej w stosunkowo łatwo dostępnym, niemniej wyraźnie zarysowanym

⁴ We wcześniejszej literaturze oraz kartografii nie zawsze zaznaczana jest droga nad Strymonem (patrz np. mapy w: CIL III, 2, Stuttgart 1873), natomiast w opracowaniach późniejszych istnienie tego szlaku przyjmowane jest na ogół jako niewątpliwe, patrz np. K. Miller (w:) *Itineraria Romana*, Stuttgart 1916, 584; K. Žuglev, *Ikonomičeskoto položenie v Trakija i Mizija i t'rgovskite im otnošenija s Italija prez I-II v. ot n.e.*, Godišnik na Sofijskija Universitet, Filozof. Ist. Fakultet, LIX, 3, 1965, s. 248; B. Gerov, *Proučvanija v' rhu zapadnotrakijskite zemi prez rimsko vreme*, Godišn. na Univ., Filolog. Fakult., LIV, 3, 1959 - 1960, cz. I, s. 358 nn.; TIR, K 34, mapa i in.

⁵ RE VII, col. 390 n.

przesmyku pomiędzy górami Belasicy na zachodzie i Sławianki na wschodzie. Po pokonaniu tego ostatniego przełomu wypływa Strymon na obszerną Dolinę Kerkinicką, po części dziś jeszcze zabagnioną, pełną błotnistych jezior i gorących źródeł. Rzeka tu często zmienia kierunek swego biegu zanim na wschód od Półwyspu Chalkidyckiego ujdzie do Zatoki Orfańskiej, (staroż. *sinus Strymonicus*).

Strymon znany był starożytnym równie dobrze, jak inne rzeki na terenach wchodzących w skład świata grecko-rzymskiego. W pisanych źródłach literackich znaleźć można wiele informacji świadczących o znajomości nie tylko nazwy, ale również położenia, miejsca, z którego wypływa, czy danych geograficznych rzeki i doliny⁶. Jednakże zdecydowana większość tych danych odnosi się do dolnego biegu rzeki⁷. Natomiast zupełnie brakuje danych źródłowych poświadczających istnienie szlaku komunikacyjnego wzdłuż Strymonu. Konfiguracja doliny, obszarów górskich bezpośrednio do niej przylegających oraz całej północno-zachodniej części Półwyspu Bałkańskiego zdaje się narzucać wniosek o istnieniu takiego szlaku, należy jednak od razu stwierdzić, że droga ta wyznaczana jest bardziej w oparciu o wnioski hipotetyczne, niż o dane źródłowe. W *itinerariach* i innych pisanych źródłach rzymskich zaznaczone jest istnienie tylko niewielkich odcinków takiej drogi w jej częściach północnej i południowej. Mianowicie w *Tabula Peutingeriana* poświadczone jest istnienie drogi rzymskiej na trasie Serdika — Pautalia⁸ oraz na trasie Amphipolis — Euporea⁹. W obydwu jednak przypadkach nie chodziło o drogę Serdika-Amphipolis; w pierwszym bowiem chodzi o krótki odcinek drogi z Serdiki do Heraklei przez Pautalię i Stobi¹⁰, w drugim zaś o równoległą do *via Egnatia* drogę z Amphipolis do Philippi przez Euporea¹¹. Zatem w obydwu

⁶ Prócz danych zawartych w dziełach geograficznych i encyklopedycznych (Strab. VII, 323; 330; Plin. *NH*, IV, 38 nn.; Ptol. III, 3, 13, 15) wiele informacji na temat Strymonu znaleźć można w źródłach literackich. I tak np. powszechna musiała być zgodna z prawdą opinia o zabagnieniu doliny Strymonu, skoro Wergiliusz w *Eneidzie* (X, 265) przyrównuje krzyk Teukrów do klątoru żurawi (żyją na terenach podmokłych) nad Strymonem, a Klaudianus (*Carm.* X, 310; XV, 474 - 476) wspomina o gorących zerowiskach żurawi, czy o dymiącym Strymonie.

⁷ Wynika to z kontekstu przytoczonych wyżej danych źródłowych. Również podane fakty znajdują potwierdzenie właśnie nad dolnym Strymonem (np. obfitość terenów bagnistych i występowanie gorących źródeł), gdzie mimo częściowego zmeliorowania doliny przez spuszczenie jeszcze w starożytności części wód z jeziora Kerkynitis, nadal nie brakowało miejsc zabagnionych i źródłonośnych.

⁸ W *Tabula Peutingeriana* (ed. K. Miller, 578 - 580) wymienione są na tej trasie miejscowości Sertica (Serdica), Aealea (dzis. Radomir) i Peutalia (Pautalia).

⁹ *Tab. Peut.* wylicza miejscowości: Amphipolis, Trinlo, Graero, Euporea (ed. cit. 583 n.), zaś *Itinerarium Antonini* (ed. O. Cuntz, 320 i 331) wymienia tylko punkt docelowy tej trasy, Amphipolis.

¹⁰ *Tab. Peut.*, ed. cit. 578 - 580.

¹¹ *Ibidem*, 583 - 585.

przypadkach nie można przyjąć cytowanego źródła za potwierdzenie istnienia drogi rzymskiej wzdłuż Strymonu. Brakuje również potwierdzeń w postaci innych typowych źródeł, np. miliarów, czy odkrytych i zidentyfikowanych śladów przydrożnych stacji (*mansiones*). Sięgnąć zatem należy do źródeł pośrednich innego rodzaju, np. informujących o sieci osadnictwa.

W dolinie górnego Strymonu najważniejszym centrum osadniczym była Pautalia, w II w. n.e. *civitas (vectigalia) stipendiaria*, przeżywająca kolejny okres świetności w czasach Późnego Cesarstwa, w IV - V w. Miasto wymieniane jest w źródłach geograficznych¹² nie z racji położenia przy drodze Serdika — Amphipolis, ale z uwagi na to, że było ważnym ośrodkiem administracyjnym i gospodarczym znacznego terytorium, a także ze względu na położenie na skrzyżowaniu szlaków z Philippopolis do Stobi i z Serdiki do Heraklei¹³. Potwierdzenie w źródłach drogi z Serdiki do Pautalii nie może wprawdzie być uznane za świadectwo istnienia drogi prowadzącej aż nad Morze Egejskie, jednak za jej przedłużeniem chociażby do dziś. Blagojewgradu przemawia istnienie na miejscu tego, dzisiaj największego w południowo-zachodniej Bułgarii miasta, starożytnej osady, *vicus Scaptopara*, przynależnej administracyjnie do Pautalii¹⁴. Znaczenie takiej drogi miałoby jednak charakter wyłącznie lokalny.

Dzisiejszy szlak komunikacyjny wiodący na południe odbiega jednak znacznie od rzeki w jej górnym biegu, kierując się jak gdyby po cięciwie łuku, którego kabłąk stanowi wygięte ku zachodowi wielkie kolano Strymonu. Przejście przez stosunkowo łagodne, w porównaniu np. z przełęczą Władaja, którą trzeba koniecznie pokonać w drodze z Serdiki do Pautalii, wzgórz i przełęcze pomiędzy miejscowościami Władaja — Stanke Dimitrow — Koczerinowo bardzo poważnie skraca drogę z Sofii do Blagojewgradu. Stąd więc bierze się zapewne wyznaczenie takiego przebiegu trasy z Serdiki do Amphipolis przez autorów cytowanego wyżej tomu *Tabula Imperii Romani*. Mogą oni wprawdzie poprzeć swoją hipotezę nie tylko analizą warunków geofizycznych, czy analogią w postaci dzisiejszego szlaku drogowego, ale również istnieniem znaczących znaleziskami starożytnymi punktów osadniczych w miejscu dziś. miejscowości: Krapec, Dolna Dikanja, Topolnica, Jahinowo, Stanke Dimitrow

¹² Ibidem, 579; Ptol. *Geogr.* III, 11, 7.

¹³ Patrz mapa w TIR, K 34. O znaczeniu miasta i prowadzonych w nim badaniach patrz: Chr. Danoff, *Pautalia*, RE, IX Suppl., 800 - 824; Žuglev, o. c., s. 250 n.; Gerov, o. c., s. 226 nn. Miasto w okresie Późnego Cesarstwa chronione było przez potężne mury, a budownictwo miejskie nie odbiegało od wzorów znanych z innych miast prowincjonalnych na Półwyspie Bałkańskim; por. D. Aladžov, *K"snoantično stroitelstvo v našite zemi (IV - VI v.)*, Vesti na Narodnija Muzej v Haskovo, I, 1965, s. 227 n.

¹⁴ Jak o tym świadczy napis CIL III, 12336 (= Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, ed. G. Michailov (cyt. IGBulg), IV, 2236), w którym wymieniona jest kome Skaptopara; patrz też: Gerov, o. c., s. 178 n.; T. Ivanov, *Poselištnata priemstvenost v Trakijskite zemi prez rimskata epoha*, Arheologija, XIV, 2, 1972, s. 10.

i Slatino¹⁵. Jest to jednak — jak się wydaje — dowód zbyt słaby, aby można było go przyjąć bez bardzo poważnych zastrzeżeń. Zatem bezpieczniejszą hipotezą wydaje się przyjęcie istnienia dłuższej drogi przez Pautalię, doliną Strymonu. Nie wyklucza to oczywiście możliwości innego rozwiązania, z tym jednak należałoby — jak się wydaje — wstrzymać się do czasu, kiedy nowe badania bardzo aktywnie teraz rozwijane w tej części Bułgarii pozwolą — być może — na lepsze udokumentowanie takiej hipotezy.

O ile zatem niewątpliwe wydaje się istnienie drogi rzymskiej w górnym biegu Strymonu, to przedłużenie jej w kierunku południowym poza Skaptoparę, jest wyłącznie hipotetyczne. Odcinek wzdłuż środkowego biegu rzeki nie znajduje żadnego potwierdzenia w źródłach pisanych. Natomiast znajduje się na tym terenie kolejne skupisko osadnicze, którego centra stanowią osady typu miejskiego w okolicach dzis. Gornej Gradesznicy, Muletarowa, przede wszystkim zaś Sandanskiego¹⁶. Wszystkie one położone są nad Strymonem lub w niewielkim od niego oddaleniu, zatem za istnieniem przynajmniej pomiędzy nimi połączeń komunikacyjnych przemawiają względy gospodarcze i zapewne administracyjne. Wątpliwości zdaje się nie nasuwać również kierunek i lokalizacja drogi, niezależnie od jej charakteru. Dolina Strymonu w jego środkowym biegu zarysowana jest tak wyraziście, że jedyny szlak, i to szlak najkrótszy, mógł prowadzić wzdłuż rzeki. Możliwość zmiany kierunku drogi można hipotetycznie założyć wyłącznie w dolinie Strumesznicy (Strumicy) lub na południe od pasma gór Belasicy (Orbelos), jednakże — nie wykluczając istnienia takich szlaków o znaczeniu tylko lokalnym — nie znajduje to żadnego logicznego uzasadnienia. Szlak taki prowadziłby bowiem do Stobi i Scupi, zarówno zaś Amphipolis, jak i przede wszystkim Serdika miały z tymi miastami dogodniejsze i krótsze połączenie¹⁷.

Niewątpliwe również wydaje się przedłużenie szlaku ku południowi, gdzie znajdowało się trzecie wielkie skupisko osadnicze. Istnienie takiej drogi jest tym prawdopodobniejsze, że prowadziła ona do centrum prowincji Macedonii, do której należały ziemie nad środkowym Strymonem. Zatem położone w jego dolinie miasteczka musiały utrzymywać kontakty z najważniejszymi ośrodkami

¹⁵ Gerov, o. c., s. 367 nn.; TIR, T 34, passim.

¹⁶ Pisz o tym osadnictwie B. Gerov w kilku pracach (*Proučvanija...*, I, s. 189 nn.; *À propos de la population et localités de la vallée du cours moyen de la Struma dans l'antiquité*, *Studia Balcanica*, I, 1970, s. 1 - 32) i M. Mikov, *Lokalizirane na njakoj izčeznali antični i srednovjekovni selišta i kreposti v B'lgarija*, *Arheologija*, X, 4, 1968, s. 28 - 48, a o systematycznych badaniach archeologicznych w Sandanskim i innych miejscowościach patrz: A. Milčev, *Arheologičeski razkopki i proučvanija v dolinata na Sredna Struma*, *Godišn. Sof. Univ.*, LIV, I, 1960, oraz T. Ivanov i D. Serafimova, *Razkopki v Sandanski prez 1960 godina*, IAI, XXXI, 1969, s. 105 - 209.

¹⁷ Amphipolis głównym traktem przez Tessalonikę, a Serdika opisywaną drogą przez Pautalię.

mi administracyjnymi i gospodarczymi, od których były uzależnione¹⁸. Wytyczenie szlaku przez Dolinę Kerkynicką nie stanowi większego problemu, chociaż jej rozległość, znaczne zabagnienie i nawodnienie (zwłaszcza w starożytności, przed częściowym osuszeniem jeziora Kerkynitis) oraz liczne zmiany kierunku spływu rzeki nie pozwalają na ścisłą lokalizację drogi. Ponieważ jednak część południowa tego ostatniego odcinka znalazła potwierdzenie w źródłach pisanych¹⁹, zaś ujście doliny zmierza do Zatoki Orfańskiej, przyjęcie Amphipolis jako punktu docelowego nie budzi żadnych wątpliwości. Istniejące warunki naturalne skłaniają do lokalizowania drogi w dosyć znacznym oddaleniu na wschód od rzeki, u podnóża gór Falakron i Pangajos nie tylko dlatego, że również dzisiaj tamtędy przebiega szlak komunikacyjny, ale również z powodu znacznego wydłużenia i utrudnienia trasy wytyczonej na zachód od Strymonu i wreszcie z uwagi na możliwość powiązania w ten sposób drogi znad środkowego Strymonu z omawianym wyżej odcinkiem drogi Euporea — Amphipolis.

O ile zatem bardzo prawdopodobne czy wręcz pewne wydaje się istnienie w czasach rzymskich ożywionej komunikacji nad górnym Strymonem z jednej strony, z drugiej zaś w jego biegu środkowym i dolnym, o tyle wątpliwości budzi istnienie połączenia między tymi dwoma odcinkami, tym bardziej, że stanowi je trudna miejscami do przebycia Przełęcz Kresneńska, w której — jak dotychczas — brak jest znalezisk wskazujących nie tylko na przeprowadzenie przez nią drogi rzymskiej, ale również na istnienie na tym, około 14 km odcinku doliny Strymonu, jakiegokolwiek śladów osadnictwa rzymskiego, czy datowanego na okres rzymski²⁰. Istnienie komunikacji wzdłuż całego Strymonu w czasach rzymskich nie wydaje się więc niewątpliwe, zaś lokalizowanie tu drogi o pierwszorzędnej ważności, jak to czynią autorzy *Tabula Imperii Romani* (T 34), wydaje się co najmniej zbyt optymistyczne i przesadzone. Przede

¹⁸ O kontaktach mieszkańców tych terenów z innymi ośrodkami, a nawet stolicą Imperium świadczą zawarte w inskrypcjach z Sandanskiego wiadomości o próbie zaskarżenia sobie łask, czy wyrażeniu wdzięczności Korneliuszowi Rufusowi, namiestnikowi Macedonii (IGBulg., IV, 2262, napis datowany na pierwszą połowę III w.), czy w petycjach wysyłanych do cesarzy, których odpowiedzi skrzętnie wryto na tablicach kamiennych wystawionych na widok publiczny (IGBulg., IV, 2263 z odpowiedzią Antonina Piusa i 2264 z czasów Karakalli).

¹⁹ Zob. wyżej przyp. 9 i 11.

²⁰ Miejscowość Slivnica, gdzie odkryto sanktuarium Artemidy z plaketkami wotywnymi, znajduje się na południe od Klisury (przełomu) Kresneńskiej, natomiast miejscowości Krupnik i Poletto ze szczątkami zabudowań starożytnych, już po jej drugiej (północnej) stronie (TIR, K 34, s. 76, 103, 116). Prowadzone od 1978 r. badania powierzchniowe i sondażowe bułgarsko-polskiej ekspedycji archeologicznej mają w planach objęcie ich zasięgiem również przełomu, zatem z ich wynikami można wiązać nadzieje na przybliżenie rozstrzygnięcia powyższego problemu.

wszystkim bowiem zastanawiający jest brak źródeł pisanych na jej temat. Na duże jej znaczenie nie wskazują również względy militarne i gospodarcze. Terytoria nad Strymonem należały do dwóch prowincji, Macedonii i Tracji²¹. W obydwu przypadkach były to prowincje wewnętrzne, nie zagrożone bezpośrednio najazdami, w żadnej więc z nich nie stacjonowały legiony, nie też nie jest wiadome na temat garnizonów ewentualnie stacjonujących w miejscowościach nad Strymonem²². Nie wydaje się też, aby tędy przebiegał tranzyt wojskowy, gdyż załogi naddunajskie raczej kontaktować się musiały z portami adriatyckimi, stanowiącymi punkty etapowe w drodze z Italii lub z Konstantynopolem, kiedy tam przeniósł się ośrodek władzy, któremu podporządkowana była większa część Półwyspu Bałkańskiego. A więc z wojskowego punktu widzenia droga znad Morza Egejskiego nie miała większego znaczenia.

Nie wydaje się również, aby szlak wzdłuż Strymonu mógł odgrywać wielką rolę w komunikacji handlowej, łączył bowiem dwa ośrodki prowincjonalne, z których Amphipolis należało wprawdzie do najważniejszych miast Macedonii²³, ale Serdika urosła do rangi wielkiego centrum dopiero w IV - V w.²⁴, a więc w czasach stopniowego rozpadania się więzi ekonomicznych pomiędzy miastami rzymskimi. Wówczas też Serdika, jak i cała Tracja, ciążyła bardziej do Bizancjum (Konstantynopola), z którym miała krótsze i łatwiejsze połączenie doliną Hebrosu (dzis. Maricy).

Nie wydaje się zatem, aby omawiany szlak miał większe znaczenie w imperium, nie był też zapewne używany przez zdążających na południe barbarzyńców w czasie ich najazdów w pierwszych trzech wiekach Cesarstwa Rzymskiego,

²¹ Przegląd najnowszych badań i szczegółowe próby wytyczenia granicy tracko-macedońskiej w dolinie Strymonu patrz; B. Gerov, *Die Grenzen der römischen Provinz Thracia bis zur Gründung des Aurelianischen Dakien*, ANRW, II 7, 1 (1979), s. 233 nn. i F. Papazoglou, *Quelques aspects de l'histoire de la province de Macedoine*, ANRW, II 7, 1 (1979), s. 333 n.

²² Jedyńy znany obóz wojskowy w pobliżu doliny Strymonu i z nią związany znajdował się w miejscowości Germania (dzis. Sapareva Banja), patrz T. Ivanov, *K"m v"prosa za lageruvaneto na cohors II Lucensium*, Arheologija, VI, 1, 1964, s. 20 - 23.

²³ O. Hirschfeld, *Amphipolis*, RE, I, 1949 nn.; J. Papastavru, *Amphipolis, Geschichte und Prosopographie*, Leipzig 1936.

²⁴ Początkowo Serdika była niezbyt wielką osadą obwarowaną dopiero w czasach Aureliana, natomiast zapewne pod koniec IV w. ponownie otoczona została potężnymi murami, już jednak na obszarze kilkakrotnie przewyższającym rozmiary wcześniejszej warowni, patrz, Aladžov, o. c., s. 228 n.; S. Bobčev, *Serdika. Materiali za izučavane topografijata, ustrojstvo i arhitektura na grada*, Sofija 1943; tenże, *Krepostnite kuli s izdaden ost'r r'b i značienieto im za ukrepvaneto na antičnite gradove*, IAI, XXIV, 1961, s. 105 - 111. Wówczas też powstało na terenie miasta wiele monumentalnych budowli, termy, bazyliki i in. (Patrz cytowane prace S. Bobčeva i jego *Smešenata zidarija v rim-skite i rannovizantijskite stroeži*, IAI, XXIV, 1961, s. 165 - 169). O handlowym i ekonomicznym znaczeniu Serdiki patrz Žuglev, o. c., s. 248 nn.

na co zdaje się wskazywać prawie zupełny brak skarbów monet na tym terenie²⁵. Mógł on jednak ożywić się w okresie późniejszym w związku z nasileniem wędrówek ludów barbarzyńskich. Być może świadectwem tego jest znalezisko ponad 40 monet brązowych i 2 złotych w pobliżu Muletarowa w miejscu zwanym Ajdarica nad Strumesznicą. Skarb datowany jest prawie w całości na V - VI w., tylko jedna moneta jest wątpliwej datacji IV w.²⁶ Jednak to pojedyncze znalezisko nie może stanowić zbyt mocnego oparcia dla hipotezy ożywieniu całego szlaku wzdłuż Strymonu w okresie Późnego Cesarstwa, bowiem jeśli nawet daje ono świadectwo jakiegoś najazdu barbarzyńskiego, to jego lokalizacja w południowej części basenu środkowego Strymonu równie dobrze może dowodzić, iż mógł on przyjść od południa (niejako w postaci odbitej fali), nie od północy.

Kończąc raz jeszcze zatem należy podkreślić, że — mimo wielu wskazań topograficzno-geograficznych i wniosków wyciąganych na podstawie rozmieszczenia sieci osadniczej — w świetle stanu zachowania źródeł i dotychczasowych badań nie ma podstaw, aby przyjmować istnienie głównej tranzytowej drogi rzymskiej wzdłuż Strymonu. Bardzo prawdopodobne natomiast wydaje się istnienie tam drogi drugorzędnej, chociaż zapewne o znaczeniu tylko lokalnym, wszystko bowiem wskazuje na to, że ludy zajmujące tereny nad górnym Strymonem ciążąc ku Pautalii i Serdice korzystały z naturalnego szlaku wzdłuż rzeki, tak jak mieszkańcy doliny środkowego jej biegu korzystali z drogi, którą ta wyznaczała w swym południowym odcinku.

Uniwersytet Wrocławski im. Bolesława Bieruta (Wrocław)

LA VALLÉE DE COMMUNICATION DU STRYMON AUX TEMPS DES ROMAINS

Résumé

Les conditions naturelles de la partie septentrion-occidentale de la péninsule balkanique ne facilitent pas les communications étant donné le réseau compliqué des chaînes de montagnes. C'est pourquoi les habitants devaient utiliser depuis les temps les plus reculés les passages naturels que constituaient les vallées des rivières. Une de ces voies de communication suivait la vallée du Strymon qui constituait la communication la plus courte de Serdica ou même de l'Oescus Danubien avec Amphipolis sur la mer Egée. L'existence de cette voie semble très probable bien qu'elle n'ait pas été confirmée dans les sources écrites qui (Itin. Ant. et Tab. Peut.) confirment l'existence d'une voie romaine

²⁵ Zwraca na to uwagę B. Gerov, *Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum*, ANRW, II, 6 (1977), s. 170 i mapy.

²⁶ Datowanie monet przechowywanych w Muzeum w Blagowgradzie (Bułgaria) przeprowadził S. Skowronek.

le long du Strymon uniquement dans sa partie septentrionale (à Pautalia) et sur un court segment méridional (d'Amphipolis à Euporea). Les recherches sur la colonisation antique confirment les conclusions tirées de l'analyse des données géographiques, car on constate une suite incessante de lieux de trouvailles de monuments romains, certains identifiés même comme des colonies de caractère urbain. Toutefois, comme la voie suivant le Strymon ne pouvait avoir de grande importance militaire, économique ou administrative, la localisation en cet endroit d'une voie romaine de première catégorie, comme le font les auteurs du tome suivant (T 34) de la *Tabula Imperii Romani* publié en 1976, semble tout à fait denuée de fondement. En revanche, cette voie constituait — peut-être — celle des invasions barbares, comme semble l'indiquer le trésor de monnaies romaines découvert à Ajdarica et daté aux Ve - VIe siècles; mais cette trouvaille est isolée et dans ce cas aussi nous devons nous retenir d'avancer des hypothèses allant plus loin.